

- верситету/ гол. ред. О.Д. Огуй. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. – Вип. 690-691. – Т. I. – С. 237-240.
5. Казимір І.С. Генеза дослідження епонімів В. Шекспіра у західноєвропейській та східноєвропейській германістиці / І.С. Казимір // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів». – Львів : Логос, 2014. – С. 82-84.
 6. Кунин А.В. Фразеологія сучасного англійського мови / А.В. Кунин. – М. : Международные отношения, 1972. – 288 с.
 7. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова. Як писати і говорити політературному. Мовні нариси / Митрополит Іларіон. – Вінніпег : Наша культура, 1958. – 424 с.
 8. Німецька фразеологія у мові, мовленні та мовній діяльності: системно-квантитативні аспекти / О.Д. Огуй, А.І. Гоян, Н.П. Тимошук та ін. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2014. – 352 с.
 9. Свиридова Л.Ф. Обогащение английской фразеологии шекспиризмами : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 663 «Германские языки» / Л.Ф. Свиридова. – М., 1968. – 20 с.
 10. Шулежкова С.Г. Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие / С.Г. Шулежкова. – М. : Азбуковник, 2001. – 288 с.
 11. Büchmann G. Geflügelte Worte. Der Citatenschatz des deutschen Volkes / [ges. und erl. von G. Büchmann, fortges. von W. Robert-tornow]. – 19. vermehrte und verbes. Aufl. – Berlin : Haude & Spener'sche Buchhandlung, 1898 – 761 s.
 12. Partridge E.A. Dictionary of Cliches / E.A. Partridge. – London : Routledge & Kegan Paul Ltd., 1972. – 446 p.

The given article is devoted to the study of eponymy on the basis of W. Shakespeare's aphorisms. It has been considered the process of formation, development and ways of replenishment of the aphoristic corpus of the English language, in particular. Genesis of the aphoristic corpus of W. Shakespeare in West- and East European German studies is analysed.

Key words: phraseological unity, eponym, eponimy, aphorism.

Отримано: 17.02.2015 р.

УДК 811.161.2:821.161.2С1/7.08

Б. О. Коваленко

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВА «НАРОДНИХ ОПОВІДАнь» А. СВИДНИЦЬКОГО

У статті на матеріалі автографів охарактеризовано правописні особливості та визначено подільські діалектні риси, що виявляються в «народних оповіданнях» «Недоколисана», «Проти сили не попореш; з чим родився, з тим і вмреш» та «Іван Доробало» А. Свидницького. Доведено, що орієнтуючись на усне народне мовлення, письменник намагався на письмі передати вимову подільян. Встановлено, що мова оповідань хоча й унормована, проте не позбавлена й діалектних рис, зокрема фонетичних і граматичних.

Ключові слова: А. Свидницький, діалектизм, кулішівка, правопис, діалектні риси, подільський говір.

У потоці літературно-мистецького життя 60-х років XIX ст. яскраво виділяється творча індивідуальність Анатолія Патрикійовича Свидницького. Енергійна та жвава натура, людина великого обдарування, він розкрився літературно дуже

стрімко й швидко. Ще наприкінці 50-х рр. він написав самобутні поезії-ліси («В полі доля стояла», «Вже літ двісті», «Україно, мати наша»), пройняті синівською любов'ю до України. Прогресивно налаштована молодь, громадівці читали їх у рукописах і передавали таємно із рук в руки як заборонені та небезпечні твори. На початку 60-х років з'являються кілька ґрунтовних фольклорно-етнографічних праць: «Великдень у подолян», «Злий дух», «Відьми, чарівниці й упирі чи то ж примхи й примхливі оповідання люду українського», оповідань «Конокради», «Жебраки», «Пачковозь», «Гаврусь і Катруся», «Хоч з моста та в воду», «Два упрямых», роман «Люборацькі». Твори письменника свідчать про глибоке знання ним життя, побуту та психології українського народу. Така обізнаність стосується насамперед подолян, серед яких він зростав.

А. Свидницький зробив посильний вклад у розвиток вітчизняного мовознавства. Відомо, що він, «як і його товариші по університету, П. Єфименко і Г. Стрижевський, брав активну участь у лексикографічній праці. Словарний матеріал, що він його зібрав і записав з уст народу на Поділлі і на Полтавщині, потім перейшов у розпорядження упорядників Словника української мови під керівництвом П. Житецького» [1, с.20-21]. Займався письменник і науковою, і навчально-методичною діяльністю – розпочав роботу над складанням граматики, написав наукову статтю «Вимова наша українська і потреби орфографування». Усі свої праці А. Свидницький надсилав у журнал «Основа», але редакція затримувала їх друкування і, як наслідок, частина їх втрачена назавжди. Отже, можемо констатувати, що ця співпраця складалася не так, як хотів би письменник. Із усіх його праць, надісланих до часопису надрукували лише «Великдень у подолян» (1861, №10, с.43-64; №11-12, с.26-71). У листі до В. Гнілосирова – українського педагога, журналіста, одного із активних діячів ліберально-культурного руху, викладача повітового училища у Миргороді, згодом – доглядача могили Т. Шевченка – А. Свидницький подав цінний перелік своїх праць, надісланих до «Основи»: «А я справді працював. <...> Через Білозерського (один із організаторів Кирило-Мефодіївського товариства, а у 1861-1862 рр. офіційний редактор і видавець «Основи» – Б. К.) я зпорушився. Подумайте самі! Післав я ось що: «Злий дух», «Відьми, чарівниці й опирі», «Вимова наша українська і потреби нашого орфографування», «Народні оповідання», «Мысли по поводу предстоящей реформы» (здається, по мин[истерству] народ[ного] просв[ещения], «Люборацькі» – роман з життя правобіського духовенства (1-шу половину тільки відіслав ще в січні (1862 р.). Перші три штуки 1860 р., других дві – 61, третю одну – 62 р., і до мене нічирк. Тільки «Великдень» надруковано, як знаєте, та вістку з М[иргорода] в тій же кн. «Основи» (про улицу). От і все. А таки не пишуть, що словечко, то ніт» [2, с.520-521]. Із цих фактів випливає, на думку М.Є. Сиваченка, один висновок: «написані Свидницьким у Миргороді оповідання «Проти сили не попреш...», «Недоколисана» та «Іван Доробало» – це його «Народні оповідання», надіслані 1861 р. до «Основи» [3, с.151].

У період другої половини ХІХ ст. у багатьох прозаїків перші твори належали до «літератури для народу» і мали бути зразками просвітительського реалізму з дидактичною настановою. До таких належать і «народні оповідання» А. Свидницького «Недоколисана», «Проти сили не попреш; з чим родився, з тим і вмреш» та «Іван Доробало».

Мета статті – з'ясувати, якою мірою відбилися правописні традиції та говіркові явища в «народних оповіданнях» А. Свидницького. Матеріалом обрано рукописи оповідань «Проти сили не попреш; з чим родився з тим і вмреш» (ф. І. Рудченко, од.зб. 66: I розділ – №1285, II розділ – № 1286), «Недоколисана»

(ф. І. Рудченко, од.зб. 66: №1287), «Іван Доробало» (ф. І. Рудченко, од.зб. 66: №1288), які нині зберігаються у Бібліотеці Академії Наук м. Санкт-Петербург). Ми обрали матеріалом дослідження автографи тому, що оповідання вперше надруковані у 1985 р. (окрім твору «Іван Доробало») за сучасним правописом і виявити лінгвальні особливості за цим виданням неможливо.

Свої оповідання А. Свидницький надіслав до журналу «Основа», одним із засновників і редакторів якого був П. Куліш. Однак, оповідання так і не були надруковані, а їх автографи до 70-х років ХХ ст. вважалися втраченими. Автор для написання своїх творів використав *кулішівку*:

Звук [і], а також йотований [і] письменник передавав буквою **і**: *Пригадували в давнину, що чоловік на віку буває трійчи дивним!*¹ (Іван Доробало); *Ніхто нічим не догодив їй ніколи в світі* (Недоколісана); *А хотівши вигнати біду з світа, треа попереду звести страшний судъ, аж вінъ вижене її* (Проти сили...). Сполучник (частку) **і** в оповіданнях послідовно передано буквою **и**: *Саме на це и кавалір приїхав; И помінялись обручками и хустки забрали; судженого, кажуть, и конем не об'їдеши* (Недоколісана). *Собою бувъ парубокъ статній, багатий и добряча душа!* (Проти сили...). Прийменник **із** не часто трапляється у мові оповідань, однак послідовно передається письменником через **и**: *А вона повіялася изъ своїмъ чоловікомъ, вже вь другу хату вередувати* (Недоколісана).

Звук [е] в оповіданнях позначається літерами **е**, **и**, а йотований [е] – буквою **е**: *Слуги плачуть, батько десь заховався, що й свічкою незнайти; мати та кожж генъ-генъ, за десятий порігъ забігла та сидить собі, співає, шобъ того галасу не чути* (Недоколісана); *Та истне торішня писанка, що зверху хочъ цілуй, а вь середині и сокирою не втешиши, та це й носа затикай* (Проти сили...). Букву **є** А. Свидницький вживає лише в іменниках середнього роду та запозичених словах: *Отъ середульша панянка посваталась, отъ и висилъє наступае* (Недоколісана); – *Хай щезае, кажуть було кавалери, – коли батько зъ нею не вживетця, то чоловікові й не кажи* (Недоколісана); – *А такъ, хлопець каже: панъ поїхавъ собі на полюванне, а прийшовъ до дому, – дитина знайшлася – хлопчикъ, якъ качанъ* (Проти сили...). У вигуках звук [е] на початку слова передано російською літерою **э**: *Этъ! каже, й не питайте; мині й самі чудно та дивно, чому я попереду не така була; а яка була – и спогадати соромлюся* (Недоколісана).

М'якість приголосного перед [о] та йотований [о] в оповіданнях передано літерою **ѐ**: *Дві якъ було – якъ було, а третя вдалась ѐму така гарна, що не надивитись, ні налюбуватись, як намалѐвана ходила – найстарша була* (Недоколісана); *Хороший цей світъ, не надивитись, ні налюбуватись на ѐго, такий хороший* (Проти сили...); *Поверхъ всѐго це й сама сяде передъ лѐхом на дзигліку тай висівуе...* (Проти сили...).

В оповіданнях звук [и] позначається буквою **и**, зрідка – **е**: *Сидить панъ, дитину колише* (Проти сили...); *Слуги, аж побіліли, понаякувались; а якъ зобачили Марусю вь своїмъ обійсті, то й позамерали* (Недоколісана).

Літери **ъ**, **ь** в мові оповідань виконували функцію сучасного апострофа: *...доглядай, каже, мого сина, бо якъ буде плакати або шо, то кожну слѐзінку ѐго на тобі десятками відібью!* (Проти сили...); *Так и бенкетъ пройшовъ, шо ніхто нічого не довідався, так и розвѐхались* (Недоколісана). Також, за традицією, **ъ** вживався у кінці слів після приголосних: *Мати плаче, ажъ заходитця, шо покаравъ Богъ такою донечкою* (Недоколісана).

¹ Тут і далі цитуємо за автографами оповідань, зберігаючи правопис автора. У дужках зазначаємо назву.

Проривний [г] А. Свидницький передавав латинською буквою **g**: *Сміють хлопці, регочуться і все вповивають – муцують, аж чуби милом стали, а пани другає тай годі* (Недоколісана).

Етимологічне звукосполучення [т'с'а] у рукописах досліджуваних оповідань передається як **-тця**, а звукосполучення [шс'а] – **-шся**: *Якь би до ладу не було зроблене, вона все таки приключку знайде и торкоче, сваритця, лаецця, а кого може, то й пібье* (Недоколісана); *Дивлячись на тебе, другий и собі каже: «не женюсь»; а, не хотячи, спізнаецця, не злюбившись, повінчаецця и самохить живе зь жінкою, що весь вікь проголубкаютьця* (Проти сили...).

У рукописних варіантах оповідань паралельно вживалися префікси **роз-** і **рос-**. Префікс **рос-** письменник пише перед наступними приголосними **к, п, т, ф, х**, а префікс **роз-** – перед дзвінками приголосними, наприклад: *Такь проходили вони до самісінького вечора, шо синь все роспитувавь, а батько все ростолковувавь* (Проти сили...); *– Та не бійся; я все ёму розказувавь, а він каже: я й самь все те знаю, а таки посватавь якби віддали за мене* (Недоколісана); *Вона й роздяглась до сорочки и сіла та й давай матіркувати, шо нехутко сь пелюшками справляютьця* (Недоколісана); *Панич все розглядає та роспитує: а то що? а то? а то?* (Проти сили...). Зауважимо, що у вживанні прийменників з та с такої послідовності немає: *Ажь духь радуецця, и сь боку дивлячись* (Недоколісана); *Зостався сам маиталірь надворі, обернувся кіньми и ворчить сам до себе, дивлячись якь пара сь коней встає* (Недоколісана); *На тімь боці засиділась у ксёнда, що гень-гень сонечко сь полудня звернуло, як прийшлось до дому збиратись* (Проти сили...).

Аналіз рукописів дозволив нам виявити й діалектні риси, характерні для мови оповідань:

Вживання [и] на початку слова, наприклад: *«Так моім панамь и день минувь, шо все одно на другого бундюжились та ходили, носи поспускавши, яко индюки!»* (Недоколісана); *Яснее сонце не пече, якь-то инколи буває, а наче теплою рукою по тілі водить* (Недоколісана); *И підчепить инчий біду, що неабияк и скараскаецця; а другому, то карай, боже, и повікь: зь жінкою щастя, якь рукою пригорнувь* (Проти сили...).

В оповіданнях, хоч і не послідовно, шиплячі зберігають свою давню м'якість, однак лише наприкінці слів: *берешь, лишь, знаешь, думаешь, наступишь, замовчишь, хочь, бачь, паничь* та ін., наприклад: *«Сумує батько, мати печалитця, а доня гуля, якь вода вь прірві – що ні чимь її не спинишь»* (Недоколісана); *То ти маєшь маму, паничь каже, а я ні* (Проти сили...).

Вставні приголосні [л], [н] після губних, наприклад: *«І могоричь ёму в пельку не лізе, шо пили за її здоровля»* (Недоколісана); *«Якь поколисали Марусю такь шось зь місяць, чи шо, то вона і змякла, як віскь від возню»* (Недоколісана); *«... Спасибі! Спасибі за памнять! Сідай лишь»* (Недоколісана, 4); *«Нащо мянти шовки! Вь сорочці впівють тебе, голубко моя»* (Недоколісана).

Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р]. У деяких словах ця твердість зберігається: *«Спочатку батько й мати, було, посварувались на ню, и носомь вь кутокь ставляли, и на коліна»* (Недоколісана); *Далій хтось вийшовь, казав сані вь возовню зятягти, а коні в станю завести; и зновь лишь заверуха гуля* (Недоколісана); *Приїхавь сельський пань, дали знати и чоловікові цієї втолпеної, тай на другий день, чуть-на-зору, взяли паню вь домовину и повезли до дому* (Проти сили...); *...а човна нема – на пристані бувь и то діравий* (Проти сили...). Хоча в оповіданнях трапляється і м'який [р'] на місці нор-

мативного [р]: «*И збилась вже бистра на середині, та, наче звірь лютий скалу гризе*» (Проти сили ...); *Теперь* такий світ наставъ, шо одинь одного радъ би въ ложиць втопити, то зъ біди *ратувати* й не кажи (Недоколисана).

В оповіданнях, хоча й не послідовно, приголосні, в іменниках середнього роду II відміни, у позиції після голосних перед давнім закінченням **-ъје** не продовжуються, наприклад: «*А вінь все перебиравъ и выбравъ таке лихо, шо й камяня вгризе*» (Проти сили ...); «*Черезъ кілька-часъ панна сватамча виглядае – причитурилась, прибралась, всякого фамнтя на себе начіпляла, бразкотиня понавішувала*» (Недоколисана); «*Далій почали хлопці вговоряти, що якъ не буде істи, то пан казав заливамня зробити*» (Недоколисана); «*А я, то поки життя моего, слухатиму тебе, як Божого гласу*» (Недоколисана). Спостерігаємо непослідовність у написанні подвоених в одній і тій же лексемі: *заливаня* – *заливання* тощо.

Вищий ступінь порівняння прикметників у більшості українських діалектів, як і в літературній мові, твориться за допомогою суфіксів **-ш-** та **-іш-**, які, щоправда, внаслідок різних асимілятивних та дисимілятивних процесів, а також інших фонетичних перетворень, можуть набирати різного вигляду. У ряді говірок відповідно до суфікса **-іш-** маємо **-ійш-** (< **-ѣш-**) [4, с.114]. В оповіданнях фіксуємо суфікси **-ійш-** та **-ч-** для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса **-іш-**, наприклад: «*И панъ повеселійшаєвъ, и паня инкша ходить, а шо слуги, якъ випроводили панну – чи то бакъ молоду паню за обійстя, та ажъ перехрестились*» (Недоколисана); «*Проїшло дві неділі чи що, Маруся почала **голо-снійше** говорити, далій то крикне, то стукне, то ногою тупне*» (Недоколисана); «*Тай післали за **найменьчою***» (Недоколисана); *Завізъ батько и зновъ до ліса, та **це стрійше** закзаєвъ про жінокъ не говорити* (Проти сили ...).

В оформленні пасивних дієприкметників минулого часу з суфіксами **-н-** та **-т-** спостерігаємо певні відмінності в діалектах. Зокрема, у подільських говірках досить широко знані форми дієприкметників із заміною передсуфіксального [e] на [a] [4, с.145-146]. Дієприкметниковий суфікс **-ан-** у віддієслівних прикметниках замість суфікса **-ен-** фіксуємо й в досліджуваних творах: «*Далі й **це** перестало, наче той двіръ заджумляний стоїть*» (Недоколисана).

Форма 3-ої ос. одн. теп. часу на **-ть** були живими формами мови східноукраїнськими пам'ятками, як перекладними, так і оригінальними. Це закінчення збереглося в більшості говірок української мови, а також у літературній українській мові, однак лише у II дієвідміні. У багатьох південно-західних говірках, у тому числі й подільських, і дотепер широковживані форми 3-ої ос. одн. теп. часу дієслів II дієвідміни на **-е** замість **-ить**. Такі форми можемо спостергати і в повісті «Люборацькі»: *весе, робе, молоте, говоре, доносе, любе, душе, входе злеме, вкороте* тощо. Спорадично такі форми трапляються в оповіданнях: «*И всімъ дивно, шо вона такъ красно бавитя; и ввесь двіръ навишпячкы ходє*» (Недоколисана), проте зауважимо, що переважають форми на **-ить**: *И панъ повеселійшаєвъ, и паня инкша ходить* (Недоколисана); *Це не то, шо дитина слухяна, або крепакъ нецасливий, шо не ідь, то й **мусить** послухати* (Проти сили ...).

В автографах оповідань спостерігаємо злиті форми минулого часу складеного типу, які є поєднання основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, деформованому вигляді: «*Бачивши, шо нічого не помагає, батько й плюнуєвъ: **цуръ тобі! пекъ тобі! вже не маленька еси, сама шукай світові ладу***» (Недоколисана); «*...бо, мабуть, уже **заскльіє еси до тристенного** изъ своєю жіночкою» (Недоколисана).*

Наявність флексії **-и** замість **-і** у формі родового відмінка однини іменників III відміни: «*Въ мене **це, та, мабуть** и до смерти не скину*» (Недоколисана);

«...то замість **веселости**, серце розривається, що сплодили таке диво собі на лихо, людям на наругу» (Недоколисана).

Форми слів: гоїрок – «Настало літечко. ...ягоди вже паліють и перший вязь пійшовь на гоїркахъ» (Недоколисана); березозоль – «Сидить пань, дитину колише. А на-дворі ажъ духъ радується: прийшовь **березозоль** и весну за собою привізъ» (Проти сили...); пійшов – «А ви тимъ часомъ колишіть, каже хлопцямъ и **пійшовь** съ хати» (Недоколисана); далій – «Отъ вже паничеві и вуса засіялись, **далій** вже таки й густенько зачорніло по-під нісь, якъ приїздить батько въ лїсь» (Проти сили...); удвозі – «...и відписав до тестя, що конче буду изъ жінкою **удвозі**» (Недоколисана).

Отже, аналіз рукописів народних оповідань дає підстави стверджувати, що: 1) автор для їх написання використав *кулішівку*, для якої характерні такі норми: звук [i], а також йотований [i] передавалися буквою і; звук [e] позначався літерами **е, и**, йотований [e] – літерою **е**; буква **є** вживалася тільки в іменниках середнього роду; йотований [o] та м'якість приголосного перед [o] передавалися літерою **ѳ**; звук [и] позначався буквами **и, е**; літери **ъ, ь** виконували функцію сучасного апострофа; **ъ** вживався у кінці слова; проривний [r] передавався латинською буквою **g**; етимологічне звукосполучення [tʰcʰa] позначалося як **-ця**; звукосполучення [шcʰa] – як **-шся**; паралельно вживалися префікси **роз-** і **рос-**; 2) основною діалектною базою для мови письменника послугував подільський говір південно-західного наріччя; 3) не лише «Люборацькі» написані «мовою подільської говірки», а й народні оповідання; 4) автографи письменника, у яких спостерігаємо діалектні риси, залишаються надзвичайно важливими при вивченні його ідіолекту, оскільки в опублікованих значно пізніше його творах ці риси знівельовано; 5) вивчення мови творів А.П. Свидницького за рукописною спадщиною, а не за творами різних років видання, дозволяє розширити перелік мовних особливостей, поданих у працях з історії української літературної мови.

Список використаних джерел:

1. Герасименко В.Я. Анатолий Свидницький. Літературний портрет / В.Я. Герасименко. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1959. – 134 с.
2. Свидницький А.П. Роман. Оповідання. Нариси / А.П. Свидницький ; передм. П.П. Хропка. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
3. Сиваченко М.Є. Новознайдені оповідання А.П. Свидницького і їх фольклорні джерела / М.Є. Сиваченко // Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 147-182.
4. Бевзенко С.П. Українська діалектологія / С.П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.

In the article the orphographic peculiarities are characterized on the material of autographs and Podillian dialect features, which are detected in «folk stories»: «Nedokolysana», «Proty syly ne popresh, z tym I vmresh» and «Ivan Dorobalo» by A. Svydnytsliy are defined. It is proved that focusing on folk spoken language, writer tried to transfer the pronunciation of Podillian people in writing. It is specified that language of stories, even being normalized is not missing dialect features, especially phonetic and grammatical ones.

Key words: A. Svydnytsliy, dialect unit, kulishivka, orthography, dialect features, Podillian dialect.

Отримано: 19.03.2015 р.